

JINOYAT HUQUQIDA DNK EKSPERTIZASINING O'RNI: MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR

Saitova Niyora Sobirjonovna
3-darajali adliya maslahatchisi, Adliya
vazirligi huzuridagi X. Sulaymonova nomidagi
Respublika sud ekspertizasi Markazi, iste'mol
mahsulotlari va ichimlik suvi tarkibini tahlil
qilish ekspertiziyasi laboratoriyasi mudiri,
maryn1787@gmail.com. +998998682641
Abdimurotov Boyburi Panjiyevich
Adliya vazirligi huzuridagi X.
Sulaymonova nomidagi Respublika sud
ekspertiza Markazi, Odam DNKsi sud biologik
ekspertiza laboratoriyasi eksperti.
Boyburi6827@gmail.com +998932226827.

Annotatsiya

Ushbu maqolada jinoyat huquqida DNK ekspertizasining o'rni, ahamiyati, amaliy qo'llanilishi va uning huquqiy asoslari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. DNK ekspertizasi jinoyatni tergov qilishda, shaxsni aniqlashda va sud-tergov faoliyatida dalil sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada ushbu ekspertizaning afzalliklari, amaliy samaradorligi, xalqaro tajribadagi qo'llanish mexanizmlari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasida uni joriy etish jarayonidagi muammolar va istiqbollar o'rganilgan. Maqola yakunida DNK ekspertizasini yanada samarali tashkil etish, laboratoriyalarni modernizatsiya qilish, mutaxassislar tayyorlash hamda yagona DNK ma'lumotlar bazasini yaratish bo'yicha takliflar bildirilgan.

Kalit so'zlar: DNK ekspertizasi, jinoyat huquqi, daliliy isbot, sud-ekspertiza, laboratoriya, identifikatsiya, inson huquqlari, ma'lumotlar bazasi, genetik tahlil, kriminalistika.

Bugungi kunda jinoyatlarni tergov qilishda ilm-fan yutuqlaridan foydalanish zamonaviy huquq tizimining ajralmas qismiga aylandi. Ayniqsa, kriminalistika va sud-ekspertizasi sohasida DNK ekspertizasi jinoyatlarni fosh etishda eng samarali vositalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Ma'lumki, dezoksiribonuklein kislotasi (DNK) inson organizmida mavjud bo'lib, har bir shaxs uchun noyob genetik ma'lumotni saqlaydi. Ushbu noyoblik esa molekulyar genetik ekspertiza rivojlanishi zamonaviy sud ekspertizasining eng muhim yutuqlaridan biriga aylantirdi. Shu asosida hodisa sodir bo'lgan joydan olingan biologik materiallar — qon, soch, ter, so'lak, tirnoq, maniy kabi namunalar orqali amalga oshirilgan DNK identifikatsiyasi jinoyatchi yoki jabrlanuvchining shaxsini ishonchli aniqlash, oilaviy aloqalarni tasdiqlash yoki rad etish va hodisa sodir bo'lgan joyida topilgan biologik izlarni kimga tegishli ekanligi aniqlash imkonini beradi. Yuqori o'ziga xoslik va aniqlik tufayli DNK ekspertizasi daliliy vositalar orasida alohida o'rin tutadi, jinoyat protsessining ob'ektivligi va adolatlilik tamoyillarini mustahkamlaydi.

Albatta, ayni global miqyosda jinoyatchilik shakllarining murakkablashuvi, transmilliy jinoyatlarning ko'payishi va yangi texnologiyalar yordamida sodir etilayotgan jinoyatlar sonining ortib borishi jinoyatni fosh etishda an'anaviy usullar bilan bir qatorda zamonaviy ilmiy yondashuvlarga ehtiyojni oshirdi. Shulardan eng samaralisi – DNK tahlili bo'lib, u jinoyatchini identifikatsiya qilishda 99,9 foiz aniqlikni ta'minlaydi.

DNK ekspertizasi jinoyatlarni fosh etishda eng ishonchli va aniq dalil manbai hisoblanadi. Dunyo tajribasida DNK tahlili nafaqat gumonlanuvchini aniqlash, balki begunoh shaxslarni ozod qilishda ham keng qo'llaniladi. Masalan, AQShda 1989–2023-yillar oralig'ida 375 dan ortiq shaxs DNK tahlili asosida oqlangan. Bu holat DNK ekspertizasining nafaqat jinoyatchilikni aniqlash, balki adolatni qaror toptirishdagi o'rni naqadar muhimligini ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, ushbu yo'nalishning rivojlanishi uchun normativ-huquqiy bazani shakllantirish, huquqni muhofaza qilish

tizimida sud ekspertizasi turlarini kengaytirish, zamonaviy laboratoriyalar tashkil etish va ilg'or texnologiyalarni joriy etish yo'nalishida bir qator islohotlar amalga oshirildi.

Bunga misol qilib quyidagilarni keltirishimiz mumkin. Ya'ni, O'zbekiston Respublikasining 2010-yil 1-iyundagi O'RQ-249-son bilan tasdiqlangan "Sud ekspertizasi to'g'risida"gi Qonuni ekspertiza o'tkazish tartibini, ekspertlarning huquq va majburiyatlarini, ularning malakasiga qo'yiladigan talablarni, shuningdek, xulosalar olishning protsessual asoslarini belgilab beradi. Ushbu qonun jinoyat protsessida ekspert ma'lumotlarining qabul qilinishi va ishonchliligini ta'minlaydigan asosiy element hisoblanadi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 5-iyuldagi PF-6256-son Farmoni bilan tasdiqlangan sud-ekspertlik sohasini rivojlantirishda 2021-2025-yillarga mo'ljallangan sud-ekspertlik faoliyatini rivojlantirish konsepsiyasi asosida zamonaviy uskunalar bilan jihozlangan mintaqaviy molekulyar-genetik ekspertiza laboratoriyalarini tashkil etish, shuningdek, mutaxassislarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini joriy etish ko'zda tutilgan. Kontsepsiya ekspert tadqiqotlariga kirishning notekisligini bartaraf etishga qaratilgan bo'lib, bu, ayniqsa, ilgari DNK tahlilini o'tkazish texnik baza yetishmasligi tufayli qiyin bo'lgan mamlakat mintaqalari uchun juda muhimdir.

Shu bilan birga, 2025-yilda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sud-ekspertiza faoliyatini yanada takomillashtirish va zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-270-sonli qarori qabul qilindi. Unda jarayonlarni raqamlashtirish, yagona elektron ma'lumotlar bazasini yaratish, hujjat aylanishini avtomatlashtirish va tahliliy tizimlarni joriy etishga alohida e'tibor qaratildi. Ushbu qadamlar molekulyar genetik ma'lumotlarni raqamli huquqiy ekotizimga integratsiya qilish uchun zamin yaratadi va ekspert protseduralarining shaffofligini oshiradi.

Biroq, mavjud amaliyot shuni ko'rsatadiki, bir qator muammolar hal qilinmagan. Infratuzilma ta'minotining notekisligi: zamonaviy DNK laboratoriyalari hozirgacha faqat yirik shaharlarda ishlaydi, chekka hududlarda esa yuqori aniqlikdagi tahlil

usullaridan foydalanish cheklangan. Bu esa tergov jarayonlarining kechikishiga olib keladi va jinoyat protsessida tomonlarning tengligi prinsipini ta'minlashni qiyinlashtiradi.

Ikkinchi muammo – O'zbekiston sharoitlariga moslashtirilgan yagona uslubiy standartlarning yo'qligidir. ISO/IEC 17025 kabi xalqaro protokollardan foydalanishga qaramay, barcha muassasalarda ichki sifat nazorati tizimi to'liq shakllantirilmagan. Biologik namunalarni saqlash, ularni tashish hamda shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha mahalliy reglamentlar mavjud emas. Ayniqsa, og'ir jinoyatlar va noma'lum qoldiqlarni tergov qilishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan murakkab, degradatsiyaga uchragan hamda va ikki va undan ortiq shaxslar biologik materiallari aralashmasidan tashkil topgan aralash tipdagi namunalarni tahlil qilishga imkon beradigan yangi avlod texnologiyalarini (NGS - Next Generation Sequencing) joriy etish masalasi dolzarb hisoblanadi. Ulardan foydalanish uchun uskunalarni modernizatsiya qilish, xodimlarni o'qitish va davlat darajasida texnikani sertifikatlash zarur.

Muammolarning uchinchi yo'nalishi- kadrlar va ta'lim masalalaridir. Albatta, "Sud ekspertizasi to'g'risida" gi qonun mutaxassislarga qo'yiladigan malaka talablarini belgilab beradi, biroq molekulyar genetika sohasidagi mutaxassislarni tayyorlash darajasi notekis bo'lib qolmoqda. Huquq, biologiya, bioinformatika va statistika sohasidagi bilimlarni birlashtirgan sud genetiklari uchun tizimli o'quv dasturi zarur. Akademik markazlarni qo'llab-quvvatlash, stajirovkalarni tashkil etish va qo'shma tadqiqot laboratoriyalarini tashkil etish kasbiy vakolatlarining rivojlanishini sezilarli darajada tezlashtirishi mumkin.

Shuni ham inobatga olish lozimki, genetik ma'lumotlardan foydalanishning axloqiy va huquqiy jihatlarini bir xil darajada muhimdir. Ushbu borada ham tegishli muammolar mavjud.

O'zbekiston jinoyat huquqida DNK ekspertizasini rivojlantirish istiqbollari ilmiy-texnik bazani kengaytirish, usullarni standartlashtirish va samarali huquqiy tartibga solishni shakllantirish bilan bevosita bog'liq. Kelgusi yillarda NGS sekvensiyasi

tizimlarini joriy etish, DNK profillarining milliy registrini yaratish, shuningdek, ekspert ma'lumotlarini Adliya vazirligi va ichki ishlar organlarining yagona axborot-tahlil tizimiga integratsiya qilish ustuvor yo'nalishlar bo'ladi. Bunga parallel ravishda, genetik ma'lumotni himoya qilishning huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish va sud genetikasi sohasidagi ilmiy tadqiqotlarni rag'batlantirish kerak.

Xulosa qilib shuni aytganda, DNK ekspertizasi hozirgi kunda jinoyat huquqida daliliy isbot vositalari ichida eng ishonchli, ob'ektiv va zamonaviy ilmiy usullardan biri sifatida e'tirof etiladi. U jinoyatlarni fosh etishda, gumonlanuvchi shaxsni aniqlashda, begunohlarni oqlashda hamda sud-tergov amaliyotida adolatni ta'minlashda muhim o'rin tutadi. DNK har bir insonning genetik "pasporti" bo'lib, jinoyat joyidan olingan biologik izlar asosida shaxsning kimligini yuqori aniqlik bilan toppish imkonini beradi.

DNK ekspertizasi inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklarni kamaytiradi, tergov jarayonida shaffoflikni ta'minlaydi va sud qarorlarining ilmiy asoslanishini kuchaytiradi.

Shuning uchun ham rivojlangan davlatlarda DNK tahlili jinoyatni tergov qilishda asosiy isbot manbasi sifatida qo'llaniladi. Xususan, AQSh va Buyuk Britaniyada DNK ma'lumotlar bazalari jinoyatchilikka qarshi kurashni tezlashtirgan, shuningdek, qayta jinoyatlarning oldini olishda samarali natijalar bergan.

O'zbekiston Respublikasida ham ushbu yo'nalishda ijobiy qadamlar tashlanmoqda: sud-ekspertiza tizimi modernizatsiya qilinmoqda, ekspertiza laboratoriyalari jihozlanmoqda va mutaxassislar tayyorlanmoqda.

Shunday qilib, O'zbekiston jinoyat huquqida DNK ekspertizasining roli tobora ortib bormoqda va uning rivojlanishi odil sudlovni mustahkamlashning muhim elementi sifatida shakllanmoqda. Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, mutaxassislarning malakasini oshirish va zamonaviy texnologiyalarni, jumladan NGS platformalarini joriy etish ushbu sohaning yangi bosqichga o'tishini ta'minlaydi-ilmiy asoslangan, texnologik jihatdan jihozlangan va qonuniy shaffof sud-genetik tadqiqotlar tizimini yaratishga xizmat qiladi. Ushbu qadamlar nafaqat dalillarning ishonchliligini

oshirishga, balki O‘zbekiston Respublikasi Adliya va huquq-tartibot sohasidagi amalga oshirilayotgan islohotlarning strategik maqsadlariga mos keladigan shaxs huquqlarini himoya qilishga ham imkon beradi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Butler, J.M. (2015). Advanced Topics in Forensic DNA Typing: Interpretation. Academic Press.
2. Jobling, M.A., Gill, P. (2004). Encoded evidence: DNA in forensic analysis. Nature Reviews Genetics, 5(10), 739–751.
3. Tarasenko, R.A. va boshqalar. (2021). Digital Forensics in Forensic Biology. Journal of Forensic Science & Criminology, 9(2), 1–8.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi qarori, 2020.
5. Interpol DNA Database. (2023). <https://www.interpol.int/en/Crimes/Genetics-and-DNA>
6. Respublika sud ekspertiza markazi materiallari, 2023–2024-yillar.
7. Jarne P., Lagoda P. J. L. Microsatellites, from molecules to populations and back (англ.) // Trends in Ecology & Evolution : журнал. – Amsterdam, The Netherlands: Elsevier Science Publishers B. V., 1996. - Vol. 11, no. 10. – P. 424-429. – ISSN 0169-5347. – doi:10.1016/0169-5347(96)10049-5. – PMID 21237902
8. Kashi Y., King D., Soller M. Simple sequence repeats as a source of quantitative genetic variation (англ.) // Trends in Genetics : журнал. — Amsterdam, The Netherlands: Elsevier Science Publishers B. V., 1997. — Vol. 13, no. 2. — P. 74—78. — ISSN 0168-9525. — doi:10.1016/S01689525(97)01008-1. — PMID 9055609
9. López-Flores I., Garrido-Ramos M. A. The repetitive DNA content of eukaryotic genomes // Garrido-Ramos M.A. Genome Dynamics. — 2012. — T. 7. — С. 1-28. — ISBN 978-3-318-02149-3. — doi:10.1159/isbn.978-3-318-02150-9.
10. Nicklas JA, Buel E. Simultaneous determination of total human and male DNA using a real-time PCR assay. J Forensic Science. 2006;51(5):1005-1015. <https://doi.org/10.1111/j.1556-4029.2006.00211.x>

11. А. Я. Бекиш, О.-Я. Л. Бекиш. Медицинская биология и общая генетика. — 3-е изд. — Витебск: Издательство ВГМУ, 2018. — С. 222-224. — 420 с. — ISBN 978-985-466-924-3].
12. Генетика и криминалистика. URL: <http://unnatural.ru/>
13. Дымышиц Г. М. Сюрпризы митохондриального геном // Природа. 2002. № 6
14. Евстропов Владимир Михайлович. Методы определения генетической идентичности биологических объектов. журнал Главный врач №5 2020 год УДК: 62.91: 612.112
15. Бородин П.Е., Войцеховский В.В., Бородин Е.А. От молекулярной биологии к молекулярной и персонифицированной медицине, медицине XXI века. Амурский медицинский журнал. 2016. № 1 (17). С. 68– 73.